

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Малиш Ліни Олександрівни
**"ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ВИМІРЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ
НЕРІВНОСТЕЙ У СОЦІОЛОГІЇ",**

подане до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 26.229.01
в Інституті соціології Національної академії наук України,
на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність дисертаційної роботи у вигляді монографії обумовлена тим, що релевантне уявлення про складно стратифіковане сучасне суспільство можна отримати тільки при застосуванні у соціологічних дослідженнях складних теоретичних концепцій та комплексних методик, принципів і правил вимірювання структурних нерівностей. Йдеться про розробку нових, більш надійних процедур фіксації соціальних структур і порядків нерівностей, які б давали змогу точніше реконструювати і репрезентувати складні й суперечливі процеси їхнього суспільного виробництва і зміни. Без цього неможливі адекватні оцінки ступеня стратифікованості у суспільстві та прогнозування можливих індивідуальних й групових реакцій на соціальну нерівність, а, отже, і проведення цілеспрямованої соціальної політики. Цілковито можна погодитися з авторкою монографії, що вдосконалення методологічних засад стратифікаційного аналізу є важливою передумовою для подальшої розбудови системи соціологічного знання про форми соціальних нерівностей та механізм їхнього відтворення, що дозволить здобути надійне емпіричне знання, на основі якого можна простежити закономірності еволюції стратифікаційних порядків. Всім цим і зумовлена наукова актуальність дисертаційного дослідження. Адже метою роботи є розробка концепції вимірювання структурних нерівностей, властивих сучасним суспільствам, а також особливості їхніх проявів в українському соціумі.

Дослідження соціальної нерівності та стратифікації складають один із ключових напрямів соціологічних розвідок. Необхідність зіставлення здобутків емпіричних та теоретичних студій, здійснених у його межах, актуалізує розроблення узагальнювальних концептуальних підходів, які б не лише структурували сукупність знань у галузі, але й окреслили напрямки її подальшого розвитку. Водночас слід упорядкувати й методологічні засади досліджень, які становлять рушійну силу наукового пошуку.

Об'єктом дисертаційного дослідження Малиш Л. О. обирає принципи та правила як структурні елементи методології соціологічного дослідження. *Предметом ж дослідження* — принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціологічних дослідженнях. Назагал щодо обраної теми, то слід зазначити, що на підставі систематизації класичних і сучасних теорій стратифікаційного аналізу і методик вимірювання структурних нерівностей науковою новизною є розроблення

авторкою концепції вимірювання ієрархій та відмінностей у вигляді чіткого переліку принципів та правил, зміст яких був би коректно задокументованим надійними емпіричними даними. Запропонований методологічний алгоритм дає підстави здійснити комплексний опис стратифікації, є підґрунтям для систематизації та доповнення розрізненої інформації про основні форми нерівностей, їхнє сприйняття індивідами та оцінку ними наявних стратифікаційних порядків, а також для їхнього коректного крос-культурного порівняння.

Такими є вихідні постулати монографічного дослідження Малиш Л.О.

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їхня достовірність та новизна***

Структура дисертації відповідає завданням, що їх окреслила її автор. Запропонована концептуальна схема для визначення структури дослідницької методології, основними елементами якої є принципи та правила, й побудові на її засадах узагальнювальної концепції вимірювання стратифікації, базованої на емпіричних даних про форми і чинники основних структурних нерівностей в українському й інших сучасних суспільствах є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного та практичного досвіду; вивчення наукової літератури та аналітичних джерел; обробки та аналізу матеріалів численних соціологічних досліджень. Автор монографії виносить на захист отримані нею одноосібно висновки, що визначають новизну і складають предмет захисту.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні засади вивчення соціальних нерівностей*» ґрунтовно проаналізовано загальнонаукові концепції алгоритму дослідження, розглянуто принципи та правила соціологічного методу (підрозділ 1.2.) з виокремленням як класичних, так і сучасних методів соціологічного аналізу, а також запропоновано методологію дослідження нерівностей у контексті класичного, сучасного та новітнього етапів її розвитку (підрозділ 1.3.).

Новизною роботи і результатом систематизації еволюції методології загальних соціологічних підходів та стратифікаційних досліджень авторкою *вперше* розроблено й обґрунтовано концептуальну модель структури дослідницької методології, яка містить два різновиди елементів: принципи (ключові постулати) та правила, що набувають форм негативної евристики (заборон дій, які несуть загрозу достовірності результатів розвідки) та позитивної евристики (переліків можливих форм дослідницької активності) (с.19-21). За їхнім змістом виокремлено етапи розвитку загальної методології соціологічних досліджень (класичний і сучасний) (с.21-39) та методології стратифікаційних студій (класичний, сучасний і новітній) (с.40-78), а також з'ясовано, що спільною рисою для них є тенденція до розширення кола досліджуваних питань, а відмінною – наявність узагальнювальних соціологічних підходів до вивчення соціуму та нестача подібних підходів до розгляду нерівностей у сучасних суспільствах (с.94).

Заслугує на особливу увагу те, що авторська концептуальна модель дала підстави критично осмислити усі наявні методології соціологічних досліджень стратифікації з виокремленням і ґрунтовним обґрунтуванням основних принципів та правил у формі негативної та позитивної евристики. Слушним є висновок авторки, що у процесі розвитку як загальної методології соціологічних досліджень, так і методології вимірювання нерівностей відбувається розширення кола досліджуваних ними об'єктів. Однак, якщо загальна методологія вийшла на рівень побудови синтетичних концепцій, які б дали змогу впорядкувати процес здобуття знання та ввести в систему соціологічного знання суттєву кількість елементів, зробивши його комплексним, то в межах методології вимірювання нерівностей наразі відчутна нестача подібних узагальнювальних підходів.

У другому розділі «*Основні форми структурних нерівностей*» розглянуто поняття та опис структурних нерівностей і виокремлюються їхні основні форми, з'ясовано показники, які дають змогу максимально достовірно зафіксувати властиву суспільству стратифікацію, а також висвітлюються чинники позицій індивідів у просторі нерівностей.

Новизною роботи є те, що *вперше* введено та обґрунтовано поняття «структурних нерівностей», які є впорядкованими сукупностями позицій на шкалах стратифікаційних ознак, що утворюють вертикальний вимір соціальної структури, а також запропоновано типологію форм стратифікації в сучасних суспільствах (с.100).

Комплексний опис соціальної стратифікації здійснювався зі зверненням до таких двох груп структурних нерівностей: нерівномірний розподіл дефіцитних соціальних ресурсів і відмінності в інтенсивності взаємодій, асоційованих із певною позицією у соціальній ієрархії. Нерівності в благах включають форми: економічні (добробут індивіда) с.102-127, освітні (освітні досягнення індивіда) с.127-143, владні (класова позиція) с.144-157 та почесні (престиж заняття) с.158-174, а щодо інтенсивності взаємодій – можливості (соціального залучення), повсякденні практики (у сфері культурного споживання та організації побуту) с.190-202 та відкритість групових меж (гомогамія за класом, освітою та престижем заняття) с.203-211. Перелік чинників форм структурних нерівностей складається з трьох груп: соціодемографічних, походження та тих, що описують позиції індивідів на шкалах стратифікаційних ознак задля визначення взаємозв'язків між різними формами нерівностей. Також у крос-культурних порівняннях до них додається четвертий тип, презентований типом країни. (с.101).

Новизною роботи є те, що *удосконалено* наявні методологічні підходи до визначення чинників позицій індивідів на шкалах стратифікаційних ознак, зокрема емпірично обґрунтована доречність доповнення переліку незалежних змінних регресійних моделей, де вимірюється вплив походження на класову належність і освітній рівень, показниками, що фіксують гомогамність батьківської родини за цими вимірами. Засобами логлінійного аналізу визначено механізм соціальної детермінації освітніх досягнень індивідів, яка здійснюється через престиж заняття батька, що безпосередньо впливає на освітньо-кваліфікаційний рівень індивіда, а через нього – на його рівень умінь та навчальну успішність, а також через освітню гомогамність

родини, яка зумовлює рівень умінь і навчальну успішність як безпосередньо, так і через освітній рівень (с.131-134).

Новизною роботи у цьому розділі монографії є те, що методологічно обґрунтовано відбір емпіричних індикаторів форм нерівностей, властивих сучасним суспільствам, через доведення доцільності використання пропущених відповідей на запитання щодо рівня доходів, непрямой оцінки їхнього рівня на основі зіставлення даних про дохід осіб певного прошарку та самовизначення індивідом прошарку, до якого він належить, інформації щодо матеріальних ресурсів, наявних у індивідів, для визначення економічної нерівності; індексу рівня умінь і навичок індивідів, відповідей на питання про освітню спеціалізацію та навчальну успішність для фіксації освітньої нерівності, а також даних про першу класову належність індивіда, Стандартної міжнародної шкали престижу занять, показників доступності соціальних можливостей, поширеності повсякденних практик з організації побуту та гомогамії родини (с.213-218).

У третьому розділі *«Сприйняття населенням структурних нерівностей»* обґрунтовано суб'єктивні показники соціальних нерівностей, які за даними останніх емпіричних досліджень, мають кращий пояснювальний потенціал, аніж об'єктивні індикатори позицій індивідів на шкалах окремих стратифікаційних ознак. Цілісний опис сприйняття населенням соціальних нерівностей базується на трьох основних групах змінних: самооцінках індивідами позицій у просторі нерівностей, уявленнях індивідів про властиві соціуму стани нерівностей і оцінках їхньої легітимності.

1. Самооцінки індивідами розташування в просторі нерівностей складали три групи: самовизначення позицій на шкалах окремих стратифікаційних ознак, інтегральна позиція в соціальному просторі та задоволеність як життям загалом, так і окремими його сферами. Показники першої групи, представлені передусім оцінками індивідами власного добробуту, уможлилювали категоризацію індивідів за рівнем доходів (с.220-239).

2. Уявлення індивідів про властиві соціуму стани нерівностей базувалися на двох основних групах показників: сприйнятті ними різних форм соціальних нерівностей та ідентифікації загальної стратифікаційної моделі суспільства.

У межах першої групи, виокремлювалися ще п'ять підгруп індикаторів: уявлення індивідів про чинники, від яких залежить досягнення життєвого успіху; оцінки гостроти конфліктів між представниками різних соціальних груп; відчуття справедливості винагороди за професійну діяльність індивіда; уявлення про доступність для різних верств населення вищої освіти; сприйняття різниці в доходах населення країни. Уявлення про чинники життєвого успіху агрегувалися у підгрупи, які презентували стратегії його досягнення, як-от: з опертям на соціальний капітал, використанням аскриптивних характеристик або особистісних рис індивіда (с.240-271).

У монографії *дістало подальшого розвитку* розгляд методичних підходів до вимірювання сприйняття станів нерівностей населенням різних країн, що дало підстави класифікувати країни за показниками, які його відображають (уявленнями про чинники досягнення успіху, оцінками гостроти конфліктів між представниками антагоністичних соціальних груп, відчуттям справедливості винагороди за працю, уявленнями про доступність вищої освіти всім верствам населення, сприйняттям різниці у доходах) (с.262-267);

3. Оцінки індивідами легітимності станів нерівностей, властивих соціуму, відображували дві групи показників: очікування від державних інституцій дій з корегування наявних стратифікаційних порядків та сприйняття діяльності ключових соціальних інституцій та урядовців (с.272-295).

Емпіричні дані дали змогу довести припущення про те, що довіра до різних груп соціальних інституцій формується на базі довіри до владних і регулювальних інституцій. Зокрема, довіра до владних інституцій чинить як безпосередній, так і опосередкований вплив на всі інші інституції, а довіра до регулювальних інституцій зумовлює довіру до всіх груп інституцій, окрім владних.

Новизною роботи є також те, що авторка виокремлює теоретико-методологічні підходи до визначення оцінки індивідами легітимності властивих українському соціуму станів нерівностей, що дає підстави обґрунтувати доцільність використання показників довіри до соціальних інституцій, залучених до відтворення стратифікаційних порядків (с.281-296). Засобами моделювання структурними рівняннями виявлено взаємозв'язки між довірою до різних груп соціальних інституцій і доведено відтворення в часі їхніх патернів у формі як прямого, так і опосередкованого впливу довіри до владних і регулювальних інституцій на довіру до інших груп інституцій, а також довіри до владних інституцій на довіру до регулювальних.

У четвертому розділі *«Узагальнені принципи та правила вимірювання структурних нерівностей»* викладено авторську концепцію соціологічного вимірювання соціальної стратифікації, яка узагальнює результати попередніх студій нерівності вітчизняних і закордонних авторів, а також базується на авторських висновках власних емпіричних розвідок.

Новизною роботи є *вперше* запропоновані положення авторської концепції вимірювання структурних нерівностей зосереджені у п'ятьох принципах та восьми правилах, чотири з яких презентують, своєю чергою, негативну, а чотири – позитивну евристику.

Основними принципами підходу є такі: багатофокусність (необхідність фіксації як об'єктивних, так і суб'єктивних показників поширеності основних форм структурних нерівностей) (с.300-302); багатовимірність (використання низки стратифікаційних ознак для опису властивих соціуму нерівностей) (с.302-303); багатоаспектність (існування низки проявів окремих форм нерівностей) (с.303-305);

багаторівневість (вивчення відтворення соціальних порядків як на вертикальному, так і на горизонтальному рівні) (с.305); багатоформулятивність (важливість різних формулювань запитань для вимірювання стратифікаційної ознаки) (с.306).

Негативну евристику складають такі правила: не змішувати форми та чинники нерівностей; не ототожнювати прояви різних форм нерівностей і механізм їхнього відтворення у представників різних категорій; не ігнорувати опосередкованих зв'язків між різними формами нерівностей; не обмежуватися розглядом лише глобальних трендів або національної специфіки структурних нерівностей (с.307-311).

Позитивна евристика підходу презентована правилами: варіативності переліку основних форм структурних нерівностей; варіативності вимірів суб'єктивних оцінок сприйняття нерівностей; варіативності чинників доступності певних ресурсів і її самооцінки індивідами; варіативності переліку країн у крос-культурних студіях нерівностей (с.311-315).

Перелік змінних для комплексного дослідження нерівності, побудований із застосуванням вказаних принципів і правил, має п'ять основних розділів: *об'єктивні* показники нерівностей (представлений змінними, які фіксують стратифікацію за розподілом дефіцитних соціальних благ й інтенсивністю взаємодій, асоційованих із певною позицією в соціальній ієрархії); *суб'єктивні* показники нерівностей (включає змінні, які дають змогу з'ясувати уявлення індивідів про властиву соціуму стратифікацію); *легітимність станів нерівностей* у соціумі (утворений змінними, спрямованими на з'ясування підтримки індивідами наявних стратифікаційних порядків); *чинники доступності* індивідам основних соціальних ресурсів (складається зі змінних, які зумовлюють відмінності в позиціях індивідів на стратифікаційних шкалах, їхніх уявленнях про власне місце на них та в просторі нерівностей загалом, а також підтримці ними актуальних стратифікаційних порядків); *типологія країн* (включає змінні, які уможливають визначення типу країни за певною класифікацією для використання в крос-культурних студіях) (підрозділ 4.3.).

Отже, автор дисертації цілком впоралася із завданнями, які окреслила для досягнення мети дослідження. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, є достатньо обґрунтованими.

***Значущість дослідження для науки і практики,
впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання***

Дисертаційне дослідження має практичне значення, а висновки і рекомендації поглиблюють наукові уявлення про теоретико-методологічні засади, вдосконалення методології та методичного інструментарію досліджень соціальних нерівностей в українському контексті.

Окреслені теоретико-методологічні підходи, авторська концепція вимірювання стратифікації, базованої на емпіричних даних про форми і чинники основних структурних нерівностей в українському й інших сучасних суспільствах сприятимуть

розвитку навчальних дисциплін «Соціальна структура суспільства», «Стратифікаційний аналіз сучасного суспільства», «Методологія соціологічних досліджень» тощо. Одержані у дослідженні висновки можуть бути використані як для розбудови концепцій багатовимірних ієрархічних нерівностей, так і вдосконалення методів вимірювання як нерівностей, так і їхнього сприйняття населенням і визнання ним легітимності наявних стратифікаційних порядків. Також викладені в роботі емпіричні дані варто використати у процесі розроблення державної соціальної політики, передусім для подолання різкого розшарування за рівнем доходів та запобігання зростання соціальної нерівності в суспільстві загалом.

Основні положення дисертації Л. О. Малиш обговорювались на численних науково-практичних всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження Л. О. Малиш є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Її основні положення викладені загалом у 24 наукових публікаціях. Праць, які відображають основні наукові результати дисертації, – 19, із них індивідуальна наукова монографія – 1, 3 статті в іноземних фахових виданнях та 1 стаття у іноземному фаховому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. Апробацію матеріалів роботи засвідчують 3 праці, додатково відображають наукові результати роботи 3 статті.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів». Основні положення дисертаційної роботи у вигляді монографії і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні положення дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Тим часом деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, потребують уточнення чи носять дискусійний характер.

1. Одним із принципів авторської концепції вимірювання структурних нерівностей є багатовимірність, яку авторка трактує як використання низки стратифікаційних ознак для опису властивих соціуму нерівностей. У нашому ж розумінні багатовимірність означає, по-перше, наявність найзагальніших компонентів, які є критеріями виділення страт чи спільнот й утворюють певні кон'юнкції. По-друге, кожний компонент сам складається з декількох стратифікаційних порядків. Розглядають, наприклад, стратифікаційні порядки влади, добробуту, освіти, престижу, авторитету тощо. Більш узагальнено ця багатовимірність репрезентована сукупністю капіталів – економічного, соціального, символічного тощо. По-третє, кожний елемент стратифікаційного порядку може бути складним, тобто містити субелементи, що

утворюють шкали різної розмірності: рівень освіти варіює від початкового до вищого; грошові доходи також прийнято подавати в агрегованому вигляді; ступінь адміністративної влади (позиція в стратифікаційному порядку влади) залежить від кількості підлеглих тощо. Зрозуміло, що вивчення таким чином інтерпретованої багатовимірності зумовлює застосування статистичних процедур її редукування: кластерного, факторного, дискримінантного аналізів, аналізу відповідностей.

2. У переліку змінних для комплексного вимірювання структурних нерівностей в розділі 1 «Об'єктивні показники нерівностей», виокремлено практики індивідів, які визначаються через фіксацію частоти повсякденних практик, пов'язаних із перевагами у царині дозвілля, свят, музики та харчування (наприклад, за переліком окремих практик, використаним М. Севіджем та його колегами) (с.318). На нашу думку, у цьому контексті у подальших наукових розвідках слід враховувати не лише культурно-дозвіллієві практики, а виокремити ще професійно-трудова, фінансова, споживчі практики, форми проведення відпусток тощо. І варто говорити не лише про рутинні (традиційні/звичні), а й про інноваційні типи практик, які потребують затрат часу на їх освоєння. У межах запропонованої нами концептуальної моделі трикомпонентної кон'юнкції «позиції&диспозиції&практики» (яку згадано в роботі на сторінці 10), структурний підхід доповнювався повсякденними рутинними й інноваційними практиками, оскільки останні пов'язані зі стилем життя та певними субкультурами.

3. Узагальнення даних емпіричних студій соціальних нерівностей дало змогу авторці описати загальний алгоритм їхнього вимірювання, результатом застосування якого має стати одержання валідного та надійного знання про актуальні стратифікаційні порядки. Виникає питання чи запропонована концепція вимірювання структурних нерівностей дасть змогу виділяти соціальні страти, які найбільш різноманітні за досліджуваними характеристиками з використанням, для прикладу, кластерного аналізу? А відтак чи можна говорити про певну метрику досліджуваного соціального простору?

4. У підрозділі 4.3. «Перелік змінних для комплексного вимірювання структурних нерівностей» с.316-324 виокремлено основні змінні, які мають бути в опитувальнику дослідження, спрямованого на комплексне вимірювання властивих соціуму нерівностей, згідно з обґрунтованими авторкою принципами та правилами, і складають п'ять розділів. Робота виграла б, коли у Додатках монографії було б розміщено віршець авторського опитувальника, де усі змінні (базові виміри) були запропоновані як емпіричні показники у формі запитань і шкал. Відтак, авторський опитувальник у подальшому варто було б запатентувати і отримати авторське право.

5. Ще один аспект, який потребує уточнення. Якими є напрями подальших соціологічних розвідок авторки? На нашу думку, в ідеалі запропонована концепція вимірювання стратифікації, базована на емпіричних даних про форми і чинники основних структурних нерівностей має бути апробована на загальнонаціональному рівні. Варто також говорити про створення та забезпечення функціонування єдиної соціологічної мережі для проведення державного і соціального моніторингу з вивчення стратифікаційних процесів. Це є необхідною умовою для інформаційного забезпечення державного та регіонального управління людським розвитком, а також постійного відстеження соціально-економічного становища та тенденцій розвитку регіонів із урахуванням громадської думки, суб'єктивних оцінок експертів та фахівців.

Проте, вказані зауваження носять дискусійний характер. Назагал дисертація Л. О. Малиш, поза сумнівами, підготовлена на високому фаховому й загальнонауковому рівні. Працю написано з дотриманням усіх стандартів наукового стилю.

**Загальний висновок про відповідність роботи
встановленим вимогам**

Аналіз дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що праця Малиш Ліни Олександрівни «Принципи і правила вимірювання структурних нерівностей у соціології» є самостійною, завершеною роботою, в якій отримані нові наукові результати, що є актуальними для теорії і практики і, зокрема, забезпечують розв'язання різноманітних прикладних завдань щодо пояснення соціальних нерівностей в українському суспільстві та в порівнянні з іншими постсоціалістичними та розвиненими західними країнами. Це дає підстави зробити висновок, що дисертація відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами у 2015-2016 рр. А сама Ліна Олександрівна Малиш заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини.

**Професор кафедри соціології
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
доктор соціологічних наук, професор**

Коваліско Н. В.

Підпис Коваліско Н. В. підтверджую:

**Вчений секретар
Львівського національного
університету імені Івана Франка**

Грабовецька О. С.